

عناصر معماری ایرانی

هنر وقتی با تفکر آدمی در هم می آمیزد جلوه هایی دیدنی خلق می کند. انسان هنرمندانه همه ی حواسش را برای ساختن آنچه در ذهنش است خرج می کند تا حاصل تفکراتش را بیافریند. گاه سال ها طول می کشد تا همه ی آنچه که می خواهد را بسازد. گاه آنچه که تنها برای لحظه ای از دیدن آن لذت می بریم و سر شار از ذوق می شویم حاصل دستان چندین هنرمند است که با تمام وجود و روزها و شب ها به جاری کردن هنرشان مشغول بوده اند .

معماری ایرانی یکی از جلوه گاه های هنر است که در گوشه گوشه ی ایران در بناها دلبری می کند. بناهایی که از ساعت ها دیدنشان سیر نمی شوی و همه ی حواس آدمی را در خود غرق می کنند. قصد گشت و گذار در میان عناصر این هنر اصیل را داریم...

اگر این عناصر را بشناسید لذت مطالعه و آشنایی با بناهای تاریخی برایتان ملموس تر و لذت بخش تر خواهد شد.

عناصر معماری ایران

هر چه قدر هم که ساختمان های کوتاه و بلند امروزی در شهرها قد علم کنند باز هم ذره ای از چشم نوازی معماری در بناهای قدیمی تر کم نمی کنند. معماری اصیل ایرانی هنوز هم تماشایی است. معماری در ایران اصالتی غیر قابل انکار دارد و این اصالت را مدیون عناصری است که شناسنامه ی این هنر را تشکیل می دهند. ما در کارناوال این عناصر را به شما معرفی می کنیم:

ساعت سردر

ساختمان های مهم شهری در زمان صفویه به ساعت های زنگ داری مزین شدند که با نواختن زنگ زمان را اعلام می کردند. در دوران قاجاریه و پهلوی به کارگیری ساعت سردر در ساختمان ها رواج بیشتری پیدا کرد.

مسجد جامع کرمان، مدرسه و مسجد مشیر السلطنه، مدرسه ی سپه سالار تهران و بارگاه مقدس شاهچراغ دارای ساعت سردر هستند.

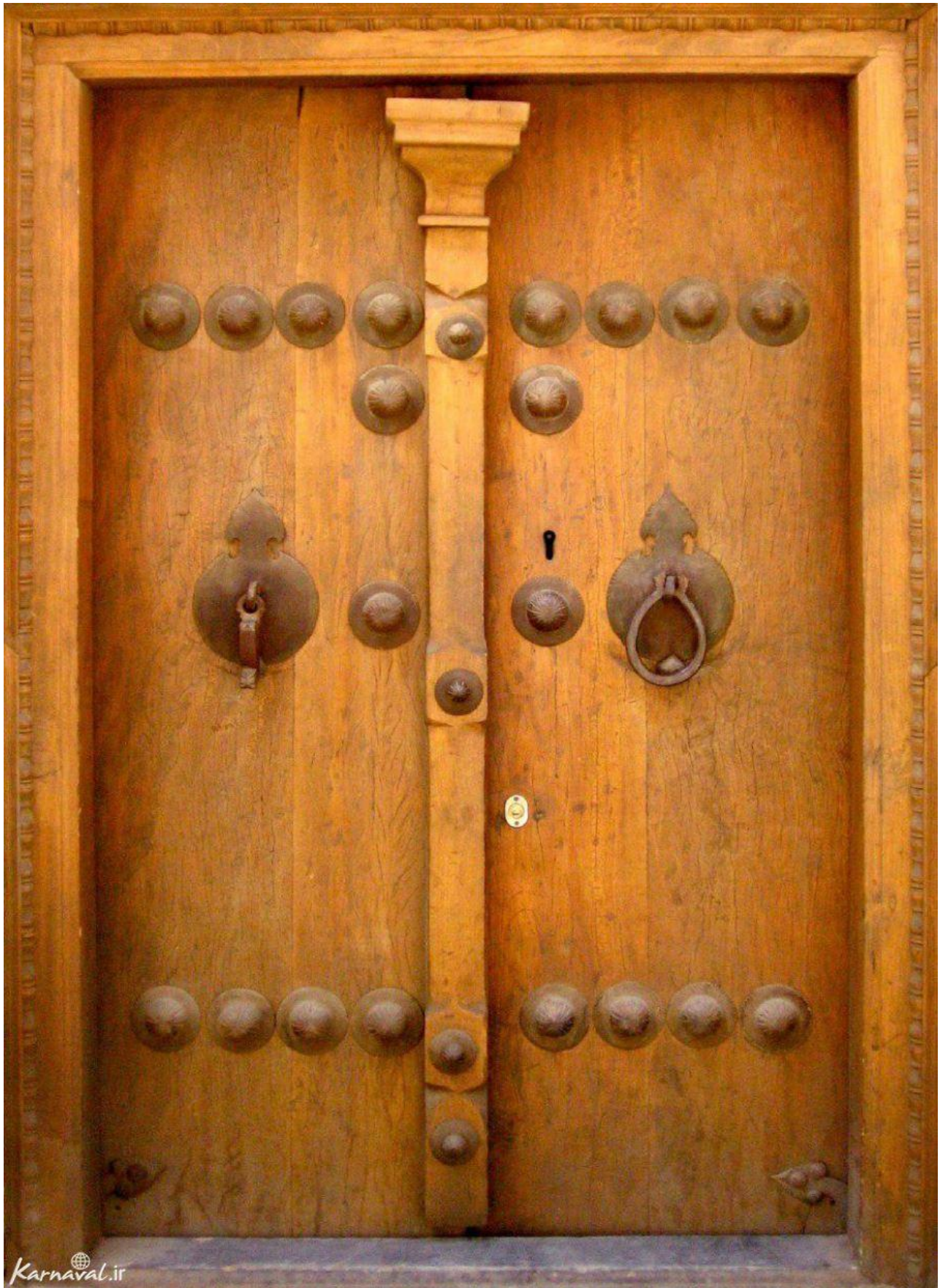
مسجد و مدرسه سپه سالار تهران

کوبه زنانه و مردانه

در زمان های قدیم که از زنگ خبری نبود، درب های ورودی خانه های قدیمی دارای دو لنگه بود و بر روی هر لنگه به کوبه قرار داشت. شخصی که قصد ورود به خانه را داشت با به صدا درآوردن کوبه ی مخصوص خود جنسیت خو را اعلام می کرد. کوبه های حلقه ای که صدای زیری داشتند مخصوص زنان و کوبه های چکشی با صدای بم مخصوص مردان بودند .

آستانه

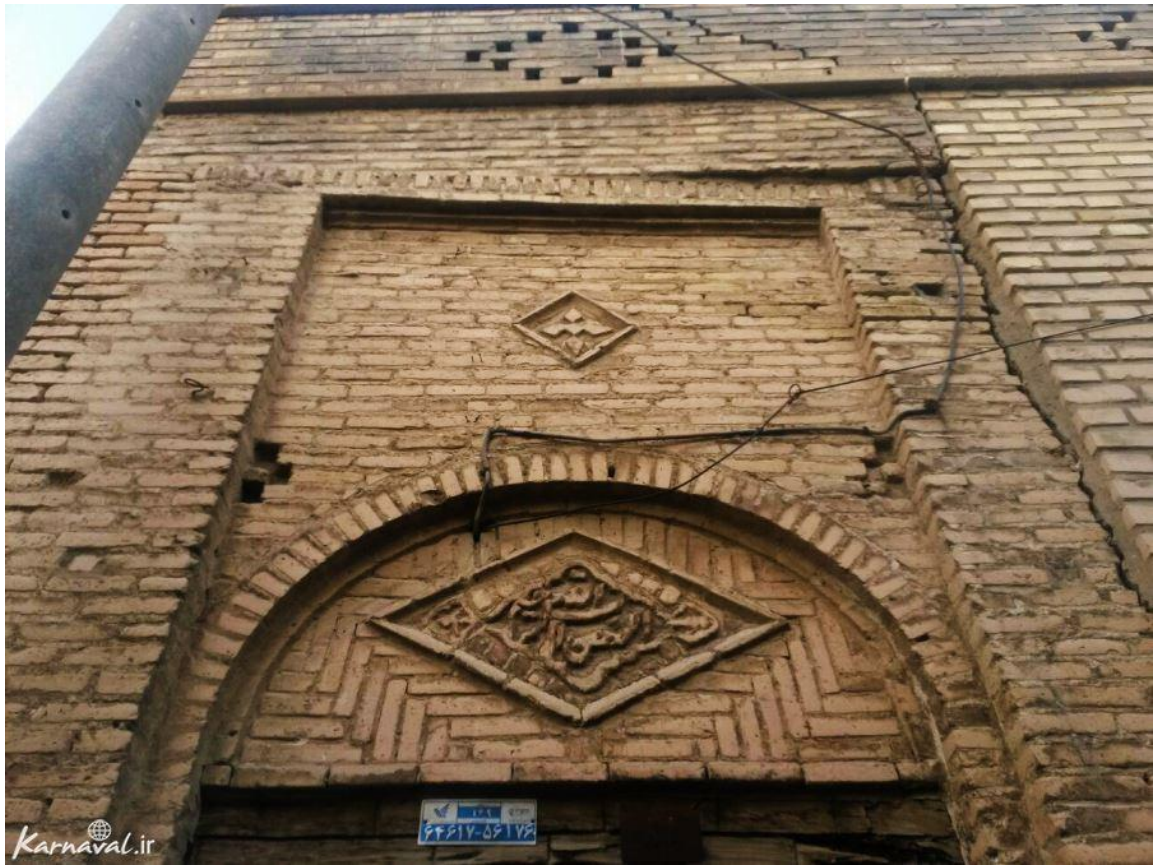
در پایین چهارچوب درب های ورودی خانه برآمدگی کوچکی وجود دارد که نقش مرز بین فضای بیرونی و درونی را مشخص می کند. به هنگام بارش باران همین آستانه سدی برای ورود آب به خانه بوده است. در دوره های مختلف تاریخی آستانه ی در دارای اهمیت و ارزش خاصی شده است. به عنوان مثال در دوره ای از تاریخ کسی حق نداشت بر روی آستانه ی در پا بگذارد. حتی در دوران صفویه بوسیدن آستانه عالی قاپو امری کاملا معمول بود و تنبیهات خاصی برای فر خاطی در نظر گرفته می شد.

خانه تاریخی عباسیان

سر در ورودی

معماران ایرانی با یک هلال تزئینی جلوه ی خاصی به ورودی خانه می دادند. سر در ورودی علاوه بر نقش تزئینی معمولا به عنوان مانعی برای ریزش برف در زمستان و تابش مستقیم آفتاب در تابستان بوده اند. سر در ورودی به کاشی هایی با عبارات مذهبی مزین بوده است تا افراد به هنگام ورود و خروج از زیر آیات قرآنی یا روایات و عبارات دینی عبور کنند.

پیش طاق

پیش طاق یکی از عناصر شکوه بخش بناهای ایرانی می باشد که کاروانسراها، مساجد، مدرسه ها و آرامگاه ها را مزین کرده است. پیش طاق به در بزرگ ورودی با ارتفاع زیاد می گویند. این عنصر هم بر اهمیت ساختمان می افزاید و هم باعث مشخص شدن موقعیت آن نسبت به سایر بناها می شود .

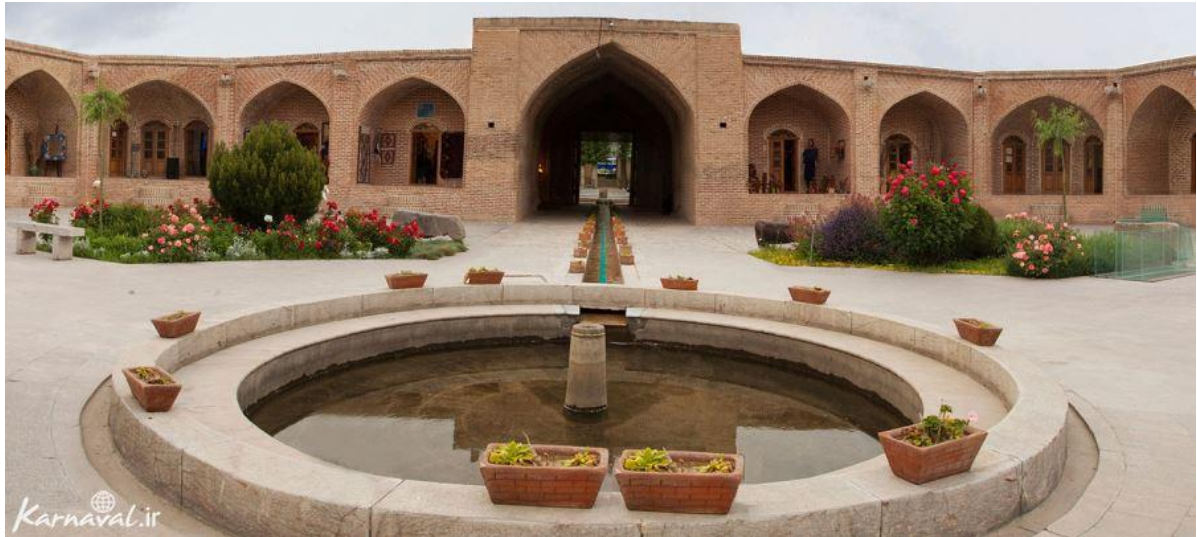

جلو خان

بعضی بناهای مهم و بزرگ ایرانی فضایی وسیع را در جلوی پیش طاق دارند که حکم پیشگاه خانه، میدان گاه جلوی خانه، محوطه ی باز روبه روی در خانه و مسجد و کاروانسرا و زیارتگاه را دارد. جلوخان از دوره ی صفویه به معماری ایرانی راه یافت و در دوره ی قاجار به اوج خودش رسید. خانه های اعیانی قاجاری بدون وجود جلوگاه مورد قبول واقع نمی شدند و وجود وقف نامه ها، کتیبه ها و فرمان ها در جلوخان امری متداول بود. مسجد امام تهران و کاروانسرای مهیار اصفهان نمونه ی بارزی از عنصر جلوخان در معماری ایرانی هستند.

کاروانسرای شاه عباسی کرج

درگاه

فضای کوچکی در ورودی خانه های ایرانی وجود دارد که در ورودی را در بر گرفته است. دو طرف درگاه به دیوار محدود می شود و چهارچوب در، در آن قرار می گیرد. درگاه دارای یک طاق قوسی شکل یا افقی است که به آن نعل درگاه می گویند.

دهلیز

فاصله ی میان در و خانه که معمولا به شکل راهرو می باشد را دهلیز می گویند. دهلیز ها بسته به وسعت خانه ها دارای اندازه های متفاوتی هستند و معمولا تزئینات چشم نوازی در آنها دیده می شود.

هشتی

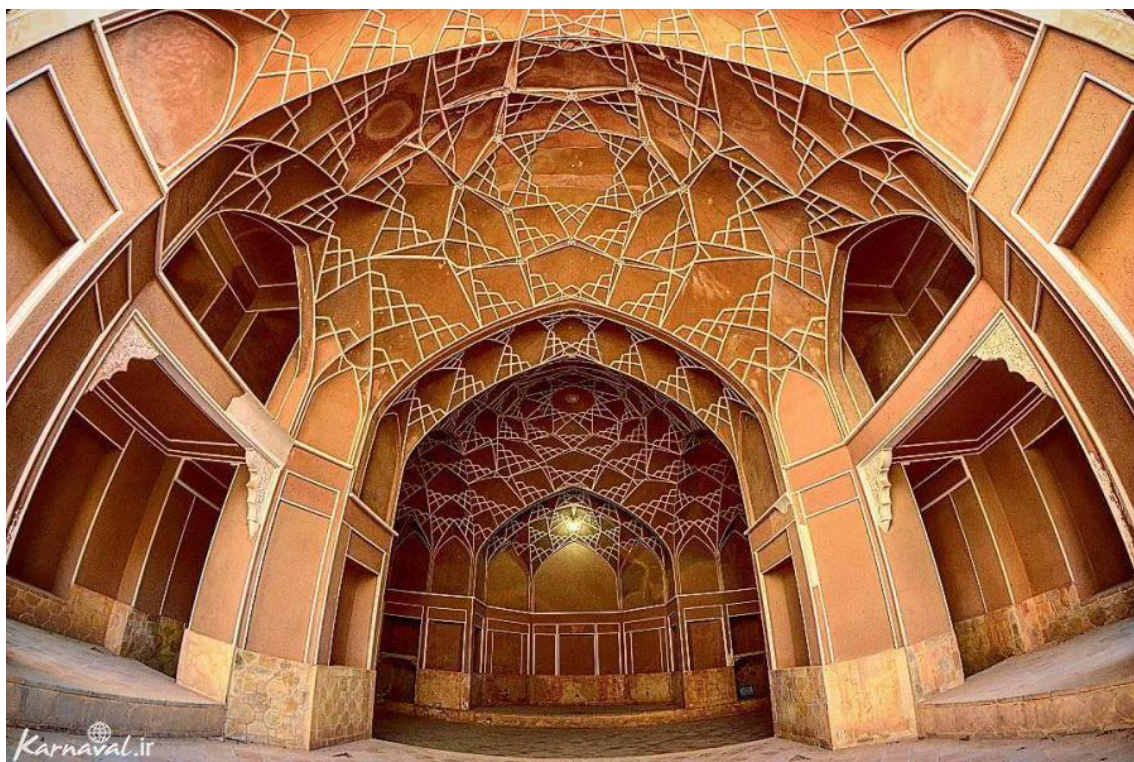
هشتی یا کریاس فضایی سرپوشیده است که در میان کوچه و حیاط خانه ساخته می شود در برخی خانه ها بلافاصله بعد از درگاه وارد هشتی می شویم و در برخی دیگر راهرو یا دهلیزی را برای رسیدن به آن پشت سر می گذاریم. در خانه های مجلل تر، هشتی ورودی خدمه، اعضای خانه و مهمان ها را از هم جدا می کرد. در بعضی خانه ها هشتی فضای مشترکی بین چند همسایه بود و از آن برای گفتگو در زمان فراغت استفاده می کردند.

این فضا را به صورت چهارضلعی مربع یا مستطیل یا هشت ضلعی می ساختند. هر گاه فردی به خانه می آمد و اجازه ی ورود به فضاهای درونی خانه را نداشت در این محل منتظر صاحبخانه می ماند تا هم آرامش افراد داخل خانه حفظ شود و هم غریبه ها و رهگذران گفتگوهای مهمان و میزبان را نشنوند .

در هشتی سکوهایی برای نشستن تعبیه می کردند تا افراد از ایستادن در فضای هشتی خسته نشوند. برای صاحبان مشاغل که نمی توانستند در خانه از مشتریان خود پذیرایی کنند، هشتی فضای بسیار مناسبی به حساب می آمد .

هشتی با تزئینات زیادی آراسته می شد و معمولا سوراخی در سقف برای تامین نور در روز داشت. شب ها هم فانوس یا چراغ موشی فضای آن را روشن می کرد.

خانه عباسیان کاشان

حیاط

در مرکز خانه های قدیمی حیاطی چهار گوش وجود داشت که ابعاد و شکل آن را با توجه به شرایط مختلف محلی نظیر آب و هوا و عوامل فرهنگی تعیین می کردند. وجود ایوان ها در اطراف و یک حوض و چند باغچه در حیاط اکثر بناها به چشم می خورد. حیاط محلی برای برگزاری مراسم نیز به حساب می آمد و میزبانی مهمانان عروسی، عزا و تجمع اقوام در حیاط صورت می گرفت. در برخی بناهای مجلل چندین حیاط برای استفاده های مختلف وجود داشت.

خانه رسولیان یزد

گودال باغچه یا باغچال

در میان حیاط اصلی یا مرکزی باغچه ای پایین تر از سطح حیاط و یک طبقه در داخل زمین می ساختند با این کار مصالح مورد نیاز ساخت و ساز از خاک برداشت شده تامین و دسترسی به آب قنات راحت تر می شد. در بناهای قدیمی که در اقلیم های خشک و کویری واقع شده اند وجود گودال باغچه کاملاً مشهود است. خانه های تاریخی در کاشان و نائین همگی گودال باغچه را در خود جای داده اند .

خانه طباطبایی ها کاشان

ایوان

در بخش بیرونی بناهای ایرانی قسمتی وجود دارد که معمولاً در مکانی بلندتر از محوطه‌ی اطراف قرار دارد. استفاده از این عنصر به زمان اشکانیان باز می‌گردد و در طول تاریخ شکل‌های مختلفی به خود گرفته و نقش نشیمن‌گاه افراد خانه را داشته است. ایوان‌ها از سه طرف توسط ساختمان محدود می‌شوند و از طرفی دیگر به سوی حیاط باز هستند.

شکوه معماری بنا در ایوان آنها قابل لمس است و به کار بردن انواع تزئینات جلوه‌ای تازه به آنها می‌بخشد. این قسمت بناهای ایرانی علاوه بر اینکه فضای باز برای ساکنان خانه فراهم می‌آورند، از تابش آفتاب و ورود قطرات آب به هنگام بارش نیز جلوگیری می‌کنند. ایوان به نام بهار خواب و مهتابی هم شناخته می‌شود و در شرق ایران رواج بسیاری دارد.

خانه منوچهری کاشان

رواق

اگر ایوان دارای ستون هایی کم عرض باشد رواق نامیده می شود. رواق در مساجد و اماکن مذهبی جایگاه خاصی دارد و متصل کننده ی ورودی مسجد به شبستان آن است. رواق هم مانند ایوان از سه طرف مسدود است و افراد را از تابش آفتاب و بارش باران حفظ می کند.

مسجد جامع یزد، مدرسه ی سپهسالار و مدرسه ی معیر الممالک تهران از نمونه های به کارگیری رواق در معماری هستند.

آینه خانه مفخم بجنورد

ارسی

شاید همه با شنیدن اسم ارسی به یاد شیشه های رنگی خانه های قدیمی بیفتند اما حقیقت این است که ارسی می تواند شیشه ی رنگی نداشته باشد. ارسی در واقع به پنجره های چوبی مشبکی گفته می شود که معمولاً به جای گشتن بر روی پاشنه ی گرد برای باز شدن بالا می رود. ارسی در جای جای خانه های قدیمی جای دارد و جلوه های زیبایی را ایجاد کرده است. شیشه های رنگی بر زیبایی ارسی می افزایند اما ضروری نیستند .

در گذشته احتمال می رفت که این عنصر از معماری روسی به ایران راه پیدا کرده باشد اما با بررسی ها مشخص شد پیش از آنکه معماری معنای خاصی در روسیه پیدا کند جلوه ی ارسی در ایران وجود داشته است.

جالب است بدانید که در برخی خانه های قدیمی اتاقی به نام اتاق ارسی نیز وجود دارد.

خانه طباطبایی ها کاشان

اتاق ها

در خانه های قدیمی انواع مختلفی از اتاق ها وجود دارد که به اختصار به هر یک اشاره می کنیم:

۱- پنج دری

در خانه های قدیمی نقش اتاق نشیمن در معماری امروزی را داشته و در واقع فضای اصلی خانه و شاه نشین بوده است. دلیل خواندن این فضا به این نام وجود پنج پنجره ی به هم پیوسته در آن می باشد که معمولا رو به ایوان باز می شده اند. از این اتاق برای پذیرایی مهمان استفاده می شده است.

خانه منوچهری کاشان

۲- سه دری

گاهی اتاق دارای سه پنجره بوده که در این صورت سه دری خوانده می شده است. اتاق سه دری معمولا برای اتاق خواب و اسکان اهالی خانه در نظر گرفته می شد. در کنار هر سه دری راهرویی برای ارتباط با یار فضاهای خانه وجود داشته است.

خانه لاری ها یزد

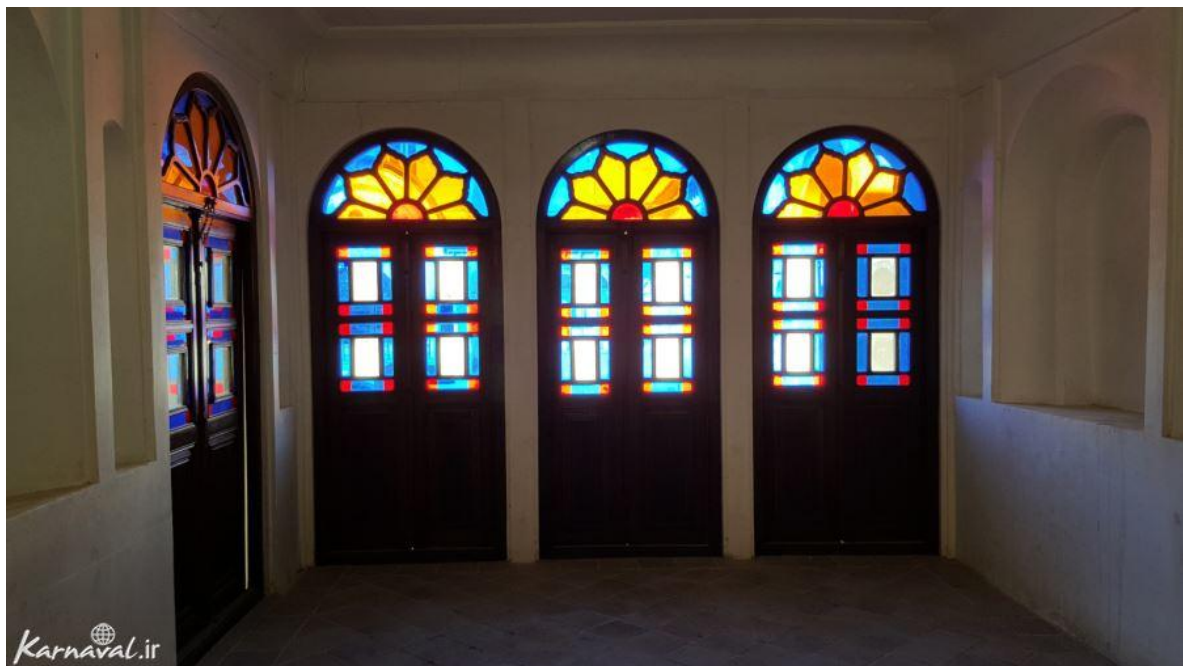
گوشواره

هر گاه می خواستند فضاهای مربع و چهار گوش را به ۸ ضلعی تبدیل گنبدی بر روی آن اجرا کنند از سازه ای به نام گوشواره استفاده می کردند. گوشواره در واقع همان پیش آمدگی کنج داخلی بنا است که به کمک آن می توان فضا را به ۸، ۱۶، ۳۲ ضلعی و در نهایت به دایره تبدیل کرد .

اتاق های گوشواره

به دلیل استفاده ی مفید از فضای خانه در معماری ایرانی اتاق هایی را در دو طرف شاه نشین تعبیه می کردند تا در زمانی که تعداد مهمان ها بیش از ظرفیت اتاق بوده است، مورد استفاده قرار گیرد. با باز شدن درب های این اتاق ها فضای مهمان ها بیشتر می شد. گاهی در این اتاق ها نوازندگانی مشغول به نواختن ساز می شدند.

خانه طباطبایی ها کاشان

تالار

تالار محلی برای نمایش اوج هنر معماری در بناهای ایرانی است. بیشترین تزئینات در این فضا استفاده می شد تا تفاوت آن با سایر اتاق ها مشخص شود. تالارها دارای اهمیت بیشتری نسبت به پنج دری و سه دری داشتند. مهمان های مخصوص معمولاً در این فضا پذیرایی می شدند.

بهار خواب

فضای بدون سقفی که در مجاورت حیاط و در طبقات دوم به بعد قرار دارد بهار خواب نامیده می شود. این فضا به نام هایی همچون مهتابی و تخت بوم نیز شهرت دارد و در مناطق گرم و مرطوب چون دزفول و شوشتر جزء جدایی ناپذیر خانه ها به شمار می رفته است. در تابستان ها از این فضا برای خوابیدن و در زمان هایی که دیوار های اطرافش سایه ی خوبی را در آن ایجاد می کند برای دور هم نشینی استفاده می شود. بهار خواب در کل فصل بهار و پاییز و در شب های تابستان میزبان اهالی خانه بوده است.

این فضا در بناهایی همچون مسجد سید اصفهان، مسجد سلطانی سمنان و مسجد سپهسالار تهران مشاهده می شود.

تابستان نشین

تابستان نشین ها در ضلع جنوبی خانه های قدیمی قرار دارند و در تابستان تابش مستقیم خورشید در آنها دیده نمی شود. تالار ها و ایوان های قسمت جنوب ساختمان بهترین نمونه ی تابستان نشین هستند. به دلیل نیمه باز بودن فضاهای تابستان نشین معمولا تزئینات زیادی در آنها مشاهده نمی شود.

حسینیه ی خانه ی بروجردی ها یک نمونه ی استثنایی و پر تزئین تابستان نشین به شمار می رود. در شهرهای سرد سیری چون تبریز، زنجان و اردبیل این قسمت به دلیل برودت هوا به طور کلی از ساختمان حذف شده و فضای نیمه بازی وجود ندارد.

زمستان نشین

به طور کلی به هر فضایی که در ضلع شمالی ساختمان خانه قرار دارد زمستان نشین می گویند. این فضاها در زمستان از آفتابی که با زاویه ی مایل به درون اتاق ها می تابد بهره می برند و گرم تر از قسمت های دیگر هستند. اتاق پنج دری نمون ی خوبی از این فضاها در معماری قدیم ایران است. این فضا ها معمولا دارای پنجره های ارسی هستند و تزئینات زیادی را در خود جای داده اند.

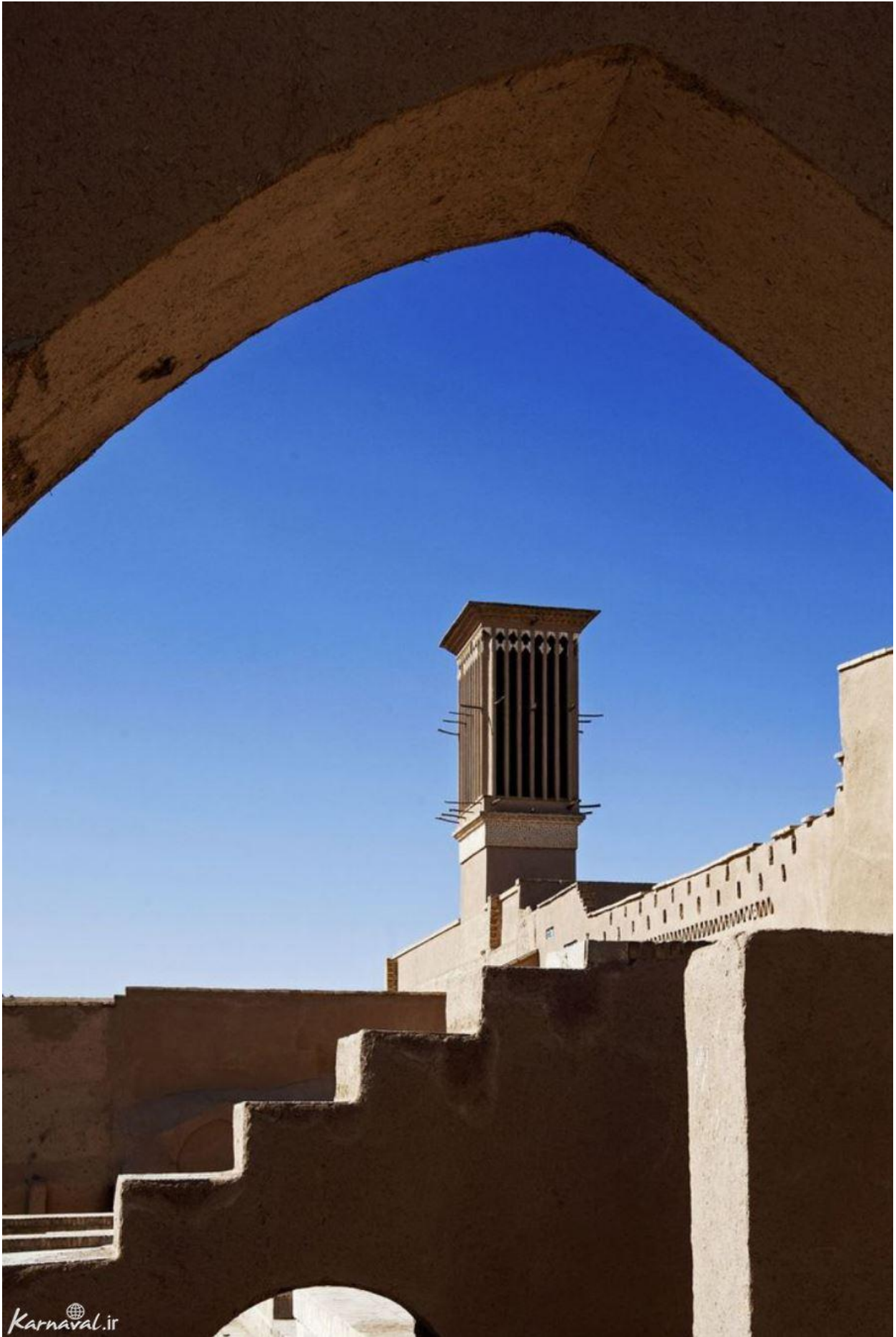
خانه طباطبایی های کاشان

پله

شاید کارکرد پله بسیار ساده به نظر برسد اما نقش مهمی در معماری دارد. در معماری قدیم ایران راه پله های مارپیچ و پله هایی که به بامها و فضاهای داخلی و خارجی بنا و به پاشیرهای سراشیبی آب انبارها راه دارند از اهمیت ویژه ای برخوردارند. راه ارتباطی بین طبقات و راه دسترسی به بام نیز از طریق پله می باشد. وجود پله در بنایی مانند بنای تایباد خراسان امکان سبک کردن حجم ساختمان را نیز به وجود آورده است .

بام

بام در معماری ایرانی نقش های گوناگونی را داشته است. در برخی مناطق بام خانه ها حیاط خانه ی دیگری بوده است. وجود حجم ها و اشکال گوناگون بر روی بام ها علاوه بر ایجاد جلوه های خاص نقش مهمی در تفکیک نوع معماری در مناطق مختلف ایران را بازی می کند.

در خانه های قدیمی بام، بخشی از فضای زندگی به شمار می رفته است. مثلا در شهرهای کویری بام برخی از بناها دیواره ای در حدود یک تا یک و نیم متر دارد. این فضا محلی برای خواب در شب های تابستانی بوده است. دیواره های آن سایه ای را در هنگام تابش آفتاب ایجاد می کردند تا گرمای داخل خانه کاهش پیدا کند.

حمام سلطان امیر احمد کاشان

بادگیر

به جرات می توان بادگیر را یکی از نمادهای مهم معماری ایرانی دانست. بادگیر در معماری قدیم همان نقشی را بر عهده داشته که تهویه های امروزی بر عهده دارند. بادگیرها بر روی بام خانه ها، آب انبارها و دهانه ی معادن ساخته می شده است.

بادگیرها به صورت برج های کوتاه و بلند در سطح شهرهای کویری به وفور دیده می شوند. این برج ها هوای خنک را وارد اتاق های همکف یا زیرزمین می کنند و نسیمی خنک را در فضا به وجود می آورند.

بادگیرها به شکل چهارگوش هستند و در دیوارهای آنها سوراخ هایی وجود دارد. تیغه ها و جدارهای درون بادگیر ها از خشت یا ترکیب خشت و چوب ساخته شده اند. بادگیر اعظم بازار برزگ کرمان، بادگیر دولت آباد یزد، بادگیر چقی سیرجان و بادگیرهای بندرعباس، لارستان، قشم و چابهار از شاخص ترین بادگیرهای ایران به شمار می روند.

آب انبار چهار بادگیر یزد

سرابستان

فضای سرابستان در خانه های اعیانی نمود زیادی دارد. این فضا باغ کوچکی در کنار خانه است و کاربردی مشابه یک فضای بیلاقی دارد. نمونه ی بارز آن در کنار خانه ی پیر نیا در ناین در قسمت جنوبی حیاط واقع است و تاثیر اقلیمی زیاد بر خانه دارد.

خانه پیر نیا ناین

آب انبار

آب انبار حوض یا استخر سرپوشیده ای است که برای ذخیره ی آب به کار می رود. این فضا در زیر زمین و در مناطق بیابانی و کویری ساخته می شده است. آب آب انبارها از طریق آب باران و جویبارهای فصلی تامین می گردد. این آب در زمستان ذخیره شده و در تابستان مورد استفاده قرار می گیرد.

در ساخت آب انبار اصول تصفیه و عایق بندی کاملا رعایت شده است و تصفیه ی آب با استفاده از روش های فیزیکی و شیمیایی صورت می گیرد. ته نشین شدن مواد زاید، اضافه کردن حجم مشخصی از نمک برای تجزیه و میکروب کشی توسط کلر موجود در آن، گندزدایی توسط ترکیبات آهکی و بوگیری توسط زغال از جمله رو های تصفیه آب آب انبارها بوده است.

از معروفترین آب انبارها در ایران می توان آب انبار شش بادگیری و آب انبار تکیه امیرچقماق در شهر یزد و سردار بزرگ، بزرگترین آب انبار تک گنبدی ایران در قزوین و آب انبار کل در شهرستان گراش فارس را می توان نام برد.

Karnaval.ir

آب انبار کلار مید

Karnaval.ir

پایاب

پایاب در فضاهای عمومی و خانه ها کاربرد دارد و امکان دسترسی به آب قنات را فراهم می کرده است. در ساخت آن از الگوی هشتی پیروی می کردند و در مرکز آن به حوض وجود دارد که مسیر قنات از آن عبور می کند.

به دلیل خنکی هوای پایاب در تابستان به عنوان یخچال و محلی برای استراحت نیمروزی نیز از این فضا استفاده می شده است .

نمونه های عالی پایاب در مسجد جامع نایین، مسجد جامع نطنز، مسجد جامع یزد و خانه های تاریخی یزد از جمله خانه ای که امروز به هتل کهن کاشانه تبدیل شده دیده می شود.

پایاب لرد خور

شوادان

در هر جایی که شرایط آب و هوایی گرم و مرطوب حکمفرما باشد، معماران برای ایجاد آسایش و آرامش بیشتر فضایی سردابی را در زیر زمین تعبیه می کنند. با در نظر گرفتن ضخامت دیوار و به کار گیری مصالحی همچون خشت و آجر نوعی عایق حرارتی به وجود می آید که مانع انتقال هوا به درون می شود. عمل گردش هوا از طریق حفره هایی که دی دیوار و سقف ایجاد می شود، صورت می گیرد. این قسمت را شوادان یا شبادان می نامند که در واقع پی قسمت های بالایی ساختمان همچون شبستان است. شوادان در واقع زیرزمینی عمیق است که زندگی در شرایط ناسازگار اقلیمی را ممکن می کند.

شوادان از زمان صفویه و به دلیل پایین آمدن سطح آب های زیرزمینی وارد معماری ایرانی شد و مردم برای فرار از گرما به آن پناه می بردند.

خانه افضل شوستر

لته سر

در مناطقی مانند جنگل‌ها و نواحی کوهستانی که چوب در دسترس قرار دارد از این سازه‌ی معماری مخصوصی استفاده می‌شود که لته سر یا دارورچین نام دارد. دارورچین از سه کلمه‌ی دار به معنای درخت، ور به معنای پهلوی و چین به معنای چیدن شکل گرفته است.

در این نوع سازه پس از چیدن الوارها و قرار دادن یک خرپای چوبی به روی ساختمان شروع به پوشاندن آن با قطعات چوب می‌کنند. پنجره در این نوع سازه به ندرت دیده می‌شود و درز بین الوارها نقش عبور دادن نور و هوا به داخل ساختمان را بر عهده دارند. در زمستان‌ها برای حفظ گرمای بنا، این درزها را با کاهگل مسدود می‌کنند.

سقف لته سر

